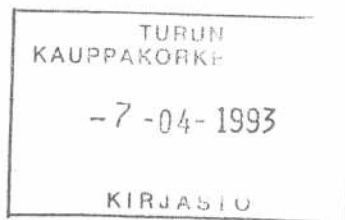

Nationalismi ja intellektuellit

PASI SAUKKONEN

ABSTRACT
Nationalism and
intellectuals

In recent years the role of intellectuals in the formation of nationalism has been debated both in academic circles and in the media. There is also a wide consensus that nationalistic ideology needs intellectuals. According to an interview study from 1990, young Finnish intellectuals do not fulfill all conditions of being nationalistic. Even though their image of Finnish national identity is coherent and Finnish culture is for them in many aspects unique, this culture is also strongly criticized. Furthermore, they do not themselves feel very 'Finnish'. In contrast they associate themselves with various other countries and cultures. The results also reveal a certain fragility in their self-identity. This leaves the question of the strength of their internationalism still unanswered. Surprisingly few of those interviewed were able to give alternatives to stereotypical concepts about Finnish as well as other cultures.

OSA I. NATIONALISMIN JA INTELLEKTUELLIEN AJANKOHTAISUUS

Johdanto

Tämän artikkelin tarkoituksena on pohtia suomalaisten intellektuellien edellytyksiä kansallismielisen ideologian kannattamiselle. Kysymyksen ratkaisemiseen käytetään haastattelututkimusta, joka kertoo intellektuellien suhteesta suomalaisuuteen. Ensin tarkastellaan yleistä keskustelua nationalismista ja intellektuelleista. Lopuksi pohditaan haastateltujen 'intellektuaalisuutta' tämän kysymyksenasettelun valossa.

Nationalismikeskustelun renessanssi

Viime aikojen kehitys sekä tunnetut konfliktit ja tapahtumat ovat lyhyessä ajassa nostaneet nationalismin yhdeksi julkisen ja akateemisenkin kes-

kustelun kiintopisteeksi. Kansoista ja nationalistista Euroopan historiassa ja nykyisyydessäkin on viime aikoina kirjoitettu runsaasti yleisteoksia ja tutkimuksia (esim. Hobsbawn 1990, Zwaan ym. (toim.) 1991, Anderson 1983, Armstrong 1982, International Journal of Comparative Sociology 1-2/1992; aiheeseen liittyviä artikkeleita löytyy myös esim. teoksista Hobsbawn & Ranger (toim.) 1983 ja Hall & Jarvie (toim.) 1992).

Tieteen piirissä keskustelua on avartanut mm. sen painolastin keveneminen, joka nationalismin tutkimuksella oli toisen maailmansodan jälkeen. Erityisesti kansallissosialistisen Saksan, mutta myös muiden maiden kansalliskiihkoisten liikkeiden aatteet ja aikaansaannokset jättivät nationalismiin itsepitäisen kielteisen leiman. Tämän perinnön rasittamana nationalismia on tutkittu epäloogisena tai jopa irrationaalisena voimana, joka johti uuteen kansallisten konfliktien ja joukkotuhojen aikakauteen (Smith 1992a, 1). Nationalismi historiallisena ilmiönä jäi eräiden seuraustensa varjoon.

Akateemisen keskustelun arvovapautta korostava näkemys ja käsitys, jonka mukaan kansa on historiallinen konstruktio antaa hedelmällisemmän lähtökohdan tutkimukselle. Sen etninen perusta ja yhtenäisyys eivät ole vakuuttavasti osoitettavissa, vaan kyseessä on useimmiten älymystön ja/tai alueellisen eliitin luomus moderniin yhteiskuntaan siirtymisen kaudelta ja nykyaikaisen valtion rakentamisaikasta. Tämän näkemyksen mukaan kansa on kansallisuusaatteen innoittamana viimeisen kahdensadan vuoden aikana luotu ja kehitetty (Gellner 1983) kuvitteellinen yhteisö keksittyine perinteineen (Hobsbawm and Ranger 1983; Anderson 1983). »It is nationalism which engenders nations and not the other way around.» (Gellner 1983, 48–49; ks. eriävä mielipide esim. Smith 1992b.) Kansallisuusaatteen synty vaati tietyt sosiaalis-taloudelliset olosuhteet, jotka olivat yleisesti olemassa vasta 1800-luvun Euroopassa. Toisaalta kansallisuusaate homogeenisuusvaatimuksineen (yhteinen kieli, yhteiset sosiaaliset normit, yhtenäiskoulutus) oli välttämätön edellytys näiden yhteiskuntien myöhemmälle kehitykselle ja nykyaikaisen valtion synnylle.

Nationalismia analysoidaan silti yhä edelleenkin useimmiten kielteisenä, yksiulotteisena ja ns. kehittyneissä länsimaissa jo taakse jääneenä ilmiönä. Tähän tuo mielenkiintoisen, tarpeellisen ja tämän artikkelin kysymyksenasettelua tarkentavan lisän John Hutchinson. Hän korostaa kulttuurinationalismin omalakista luonnetta ja yhteiskunnallista merkitystä. Kulttuurinationalismia ei hänen mielestään voi yhdistää poliittiseen nationalismiin, vaikka ne tietyssä historiallisessa vaiheessa kuuluvatkin kiinteästi yhteen ja vaikka kulttuurinationalistisen ohjelman toteuttaminen aina lopulta vaatii poliittisetkin muotonsa. Lisäksi hän painottaa, ettei kulttuurinationalismi ole ainoastaan taantumuksellinen reaktio modernisoitumiselle eikä myöskään ohimenevä ilmiö, joka on tuomittu kuitumaan täyden modernisoitumisen myötä. (Hutchinson 1992, 101–117.)

»Although it is backward looking, it is not regressive; rather it evokes a golden age as a critique of the present, with the hope of propelling the community to ever higher stages of development. Indeed, cultural nationalists act as moral innovators and are a recurring force, regularly crystallising at times of crisis generated by the modernisation process

with the aim of providing alternative models of progress.» (Hutchinson mt., 101, ks. myös Smith 1992, 58–59).

Kulttuurinationalismia voi siis esiintyä jossain muodossa ja laajuudessa myös modernisoitumisensa saavuttaneessa ja kohtalaisen yhtenäisessä valtiossa. Hutchinson käyttää artikkelissaan esimerkkinä Irlantia, jonne hän ennustaa syntyvän kulttuurinationalistisen voimanpesän mahdollisen eurooppalaistumiskehityksen vastustamiseksi, mutta Tanskassa organisoitunut ja manifestoitunut kansallistunne Maastrichtin sopimusta vastustettaessa lienee vielä vakuuttavampi osoitus kansallisen identiteetin, kulttuurisen omaleimaisuuden ja kansallisten etujen elinvoimaisuudesta poliittisessa valintatilanteessa.

Intellektuaalinen rooli

Toinen renessanssin kokenut ja yhtä lailla moniulotteinen keskustelunaihe on ollut intellektuellien asema nykyisissä yhteiskunnissa (Esim. Jacoby 1987, Gouldner 1979, Debray 1981, Robbins (toim.) 1990). Yleinen päätelmä on ollut, useimmiten jonkinasteisen jeremiadin muodossa, että perinteiset intellektuellit ovat kadonneet tai menettäneet mielekkään roolinsa. Esimerkiksi on väitetty, että yhteiskunnan rakenteelliset tiedon levittämiseen ja käyttöön liittyvät tekijät estävät tänä päivänä vapaiden intellektuellien esiinastumisen (esim. Collins 1992, 93, Eyerman 1992, 33–46).

Intellektuellikäsitteen uudelleenmäärittely on johtanut useimmiten hatariin tai latteisiin lopputuloksiin. Monien muiden käsitteiden ohella 'intellektuelli' on menettänyt yksiselitteisyytensä. Tämän johdosta keskustelu intellektuelleista epäonnistuu usein jo siitä syystä, että intellektuellien toimintaan ja asemaan katsotaan kuuluvan hyvin erilaisia ja eritasoisia asioita. (Ks. esim. Nauta ym. 1992).

On myös esitetty kritiikkiä intellektuellien yhtenäisyyttä ja autonomisuutta korostavaa, romantisoivaa intellektuellikäsitettä kohtaan. Keskustelua on näin terävöittänyt esimerkiksi Sjaak Koenis korostamalla, etteivät intellektuellit ole eivätkä voi olla yhtenäinen, erillinen ryhmä, jonka rooli voitaisiin yksiselitteisesti määritellä. Sen sijaan hän haluaa puhua *intellektuaalisesta roolista yhteiskunnassa*. Tämän roolin kirjailijat, taiteilijat, tiedemiehet, teollisuuden johtajat, poliiti-

tikot ym. saattavat täyttää tiettyjen olosuhteiden vallitessa. (Koenis 1992, 22–36.)

»Olennaista heidän intellektuaaliselle roolilleen on, että he ottavat intellektuaalisilla välineillä etäisyyttä yksittäisiin näkemyksiin ja tulkintoihin. Mitä enemmän intellektuellit esiintyvät tiettyjen ryhmien edustajina, sitä enemmän heidän intellektuaalinen roolinsa menettää terävyyttään... Ihmiset, jotka täyttävät intellektuaalisen roolin, tarttuvat yhteiskunnallisiin käytäntöihin erityisillä intellektuaalisilla välineillä. He voivat tehdä hyvin erilaisia asioita: hoitaa sielua, toimia politiikassa, kritisoida yhteiskuntaa, esiintyä joukkotiedotusvälineissä, kirjoittaa kirjoja, ihan mitä muutkin tekevät; mutta se mikä erottaa heidät muista, on että he tekevät sen intellektuaalisilla välineillä. He muuttavat kuvaa, joka ihmisillä ja ryhmillä on itsestään, ja he muuttavat yhteiskunnallisia käytäntöjä manipuloimalla niitä ajatuksilla.» (Koenis 1992, 30–31 (käännös P.S.); vrt. myös Eyerman 1992, 43.)

Tästä katsannosta intellektuellit ovat siis yhä olemassa, mutta he eivät ole 'ainoastaan intellektuelleja' eivätkä 'aina intellektuelleja'. Esimerkiksi tiede ei täytä intellektuaalista roolia mikäli se ainoastaan toistaa tai soveltaa totuttuja käsityksiä. Sitä vastoin mikä tahansa uusia käsityksiä luova julkinen toimi tai julkilausuma antaa edellytykset intellektuaaliselle roolille. Intellektuaaliset välineet ovat niitä, joilla todellisuutta nähdään uusin silmin ja intellektuaalinen tyyli on se ilmaisutapa, jolla tämä näkymä esitetään vastaanotettavalla tavalla. On kyettävä tasapainoilemaan teorian ja käytännön välillä. Yksinään kumpikaan ei riitä. Helposti tulee ajatelleeksi, että täyttääkseen intellektuaalisen roolin ihmisen on oltava diletantti, emigrantti, vieras, ulkopuolinen tai marginaalinen. Tähänkin saattaa kätkeytyä romantiikkaa, joka peittää todellisia vaikutussuhteita. Koenis korostaa, että siinä missä vielä sata vuotta sitten uusien ideoiden saattaminen yleiseen tietoisuuteen ja poliittisesti merkittäviin piireihin vaati voimakkaita persoonallisuuksia, kulttuurin suurmiehiä – tänä päivänä vaikutusvaltaiset ja suuret innovaatiot saattavat olla lähtöisin vaikkapa virkamiesten raporteista, tutkijoiden selvityksistä ja televisioreportaaseista.

Palataan Koenisin määritelmään ja intellektuelleille asetettuihin vaatimuksiin artikkelin loppuksi. Siihen asti termiä 'intellektuellit' käytetään tekstissä tavanomaisemmassa muodossa tar-

koittamaan niitä ihmisiä, jotka osallistuvat periaatteessa eri ilmaisukeinoin, mutta useimmiten puheen ja kirjoituksen kautta säännöllisesti julkiseen keskusteluun yleisistä kysymyksistä eli joilla on tietty asema kulttuurin ja yhteiskunnan henkisen ilmaston luomisessa, ylläpitämisessä ja muuttamisessa (Ks. esim. Lipset 1960, 311; Weber 1946, 176).

Intellektuellit ja nationalismi

Käsitteellisistä kiistanalaisuuksistaan huolimatta 'nationalismin' ja 'intellektuellien' suhteen vallitsee tiettyssä kohdassa varsin laaja yksimieliisyys. Nimittäin siinä, että nationalistinen ideologia tarvitsee intellektuelleja. Heitä tarvitaan erityisesti yhden nationalismin edellytyksen, kansallisen identiteetin synnyttämiseen, ylläpitoon, kehittämiseen ja välittämiseen. Tämä tietenkin liittyy kiinteästi yllämainittuun käsitykseen nationalismin historiallisuudesta ja kansan keksitystä luonteesta. Intellektuelleja tarvitaan luomaan mielikuvia, systematisoimaan ja yhtenäistämään niitä, välittämään varhaisempien historioitsijoiden, kirjailijoiden ja taiteilijoiden ajatuksia ja opettamaan yhtenäisyydestä kertovia tarinoita. (Ks. esim. Hroch 1968, 83–167; Alapuro 1988, 88–89, 94–95.) Koska kansallinen herätystyö on myös muuttanut ihmisten käsityksiä itsestään ja kollektiivisesta identiteetistään, Koenisin mainitsemassa mielessä kansallistunteen herättäjät ovat siis tietenkin myös täyttäneet aikanaan intellektuaalisen roolin.

Ottaen huomioon myöhemmin esiteltävän tutkimusryhmän on pidettävä mielessä, että kulttuurinationalismin yhteydessä merkittäviä intellektuelleja ovat nimenomaan historioitsijat, taiteilijat, toimittajat ja kirjailijat.

»Not surprisingly, the leading proponents of cultural nationalism are not politicians or legislators but, initially, historical scholars and artists, who form academic and cultural societies, designed to recover this creative force in all its dimensions, to evoke a love of this common heritage and culture in the members of the nation, and thereby fashion the future according to the spirit of the past»(Hutchinson 1992, 103).

Hutchinson esittää kulttuurinationalismin kehityksen prosessina, jossa ensinnäkin historioitsijat luovat kansallisen myytin yhdistämällä ro-

manttisen kaihon ja tieteellisen innon luodakseen oman kansansa erityisluonteelle vankan perustan. Toisessa vaiheessa taiteilijat dramatisoivat ja soveltavat tätä myyttiä ja asettavat sen suuren yleisön nähtäväksi, kuultavaksi ja luettavaksi. Mutta vasta kun journalistit, pamfletistit ja vastaavat muuttavat kulttuuriset tarinat selkeiksi taloudelliseksi, sosiaalisiksi ja poliittisiksi ohjelmiksi, kulttuurinationalismi nousee todella merkittäväksi liikkeeksi. (Hutchinson 1992, 103–104.)

OSA II. SUOMALAISTEN INTELLEKTUELLIEN SUHDE SUOMALAISUUTEEN

Tältä pohjalta voidaan lähteä tarkastelemaan suomalaisten intellektuellien käsityksiä suomalaisuudesta ja heidän omaa suhdettaan siihen. Millainen on suomalaisten intellektuellien Suomi-kuva? Kuinka suomalaisiksi he itsensä tuntevat? Onko mahdollista, että intellektuellimme ottaisivat suomalaisen kulttuurinationalismin asiakseen?¹

Vaikka keskustelu suomalaisuudesta onkin huomattavasti rauhallisempaa kuin monissa muissa Euroopan maissa, esimerkiksi Erno Paasilinna viittasi äskettäin kirjoituksessaan nationalismin nousuun (SK 47/1992). Kulttuurinationalismin prototyyppit kuuluvat menneisyyteen, mutta nykyiset muutospaineet saattavat tuki lisätä nationalististen aatteiden kannatusta myös Suomessa. Joitakin enemmän tai vähemmän populistisia yrityksiä hankkia kannatusta kansallisen edun selvää ensisijaisuutta korostavilla, suomalaisuutta ihannoivilla ja toisinaan rasistisillakin argumenteilla on jo esiintynyt.

Tässä yhteydessä ei oteta kantaa siihen, ovatko kansalliset pyrkimykset sinänsä myönteisiä vai kielteisiä historiallisia ilmiöitä. Jyrkkä kahvijako ei liene mielekäskään. Kansallinen ja kansainvälinen eivät myöskään ole välttämättä yhteensovittamattomia, kuten yleinen integraatioargumentti kertoo: on kansainvälistyttävä kansallisen edun vuoksi. Retorisen voimansa tähden molempia käsitteitä käytetään surutta. Lisäksi on muistettava, että kansallisuusaatteen herääminen

ja ehkä erityisesti kulttuurinationalismi on usein ollut seurausta kansainvälisten virtausten seuraamisesta ja soveltamisesta.

Tässä tutkittavia nationalismin edellytyksiä ovat seuraavat neljä ehtoa: 1) intellektuellien Suomi-kuva on johdonmukainen ja siitä vallitsee suhteellisen laaja yksimielisyys, 2) suomalaisuus esiintyy omaleimaisena ja omintakeisena, 3) intellektuellit tuntevat ja tunnustavat oman suomalaisuutensa sekä 4) näkemys suomalaisuudesta sisältää myönteisiä, puolustamisen ja jalostamisen arvoisia piirteitä. On siis kysymys positiivisesta itse-identifikaatiosta, me-hengestä mitä tulee suomalaisuuteen. (Vrt. Mann 1992, 137; Wilterdink & Zwaan 1991, 255, 256.) Hyvin ytimekkäässä muodossa nämä edellytykset kiteytyivät Akateemisen Karjala-Seuran valan loppusanoina: »Sillä niin totta kuin minä uskon yhteen suureen Jumalaan, niin minä uskon yhteen suureen Suomeen ja sen suureen tulevaisuuteen.»

Perusteellinen vastaus vaatisi paljon laajemman tutkimuksen ja lopullinen vastaus jäisi ehkä sittenkin vasta todellisten tapahtumien kerrottavaksi. Mutta viitteellisen vastauksen ja pohjan jatkoa varten antaa keväällä 1990 suoritettu haastattelututkimus. Siinä kysyttiin 60:ltä suomalaiselta – joista joitakin varmasti ja kaikkia tietysti mielessä voitiin kutsua intellektuelleiksi – heidän käsityksistään suomalaisuudesta ja omasta kansallisesta tai kansainvälisestä identiteetistään. Tutkimus tehtiin The European Culture Impact Research Consortiumin koordinoimassa vertailevassa tutkimusprojektissa (World Futures 1/1993). Kyseisessä julkaisussa esitetään tutkimustulokset kokonaisuudessaan sekä niiden yleinen analyysi.

Alkuperäinen tarkoitus oli haastatella suomalaisia näkyvimpiä traditionaalisia intellektuelleja (vrt. HS 9.4.1989) mutta tällöin epäiltiin saatavan vähän informaatiota sisältäviä tai jo tunnettuja historiallisia ja omaelämäkerrallisia katsauksia. Osa heistä selvitti Suomen suhdetta Eurooppaan ja omaa suomalaisuuttaan/kansainvälisyyttään Lettre Internationalen numerossa 25/1990, johon haastattelujen tuloksia voidaan hieman verrata.

Tutkimuskohteeksi valittiin 40 suhteellisen nuorta ja (ainakin toistaiseksi) »free-floating» intellektuellia, joilla oli ainoastaan heikot siteet tai ei lainkaan siteitä valtiollisiin instituutioihin ja organisaatioihin. Heidän lisäksi valittiin ver-

¹ Poliittinen nationalismi, jolla tarkoitetaan kansan ja valtion yhdistämiseen tähtävää periaatetta ja toimintaa (ks. Koch 1991, 222–223; Gellner 1983) ei tietenkään ole Suomessa juuri nyt ajankohtainen.

tailuryhmäksi 20 toimistopäällikkötasoista virkamiestä. Teoreettisena apukäsitteenä tutkimusvaiheessa käytettiin Antonio Gramscin 'orgaanisen intellektuellin' käsitettä (Gramsci 1971).

Intellektuellit valittiin liike-elämän, politiikan, taiteen, joukkotiedotuksen ja tieteellisen tutkimuksen alalta. Ryhmä jaettiin kahtia niin, että toiseen tulivat vuosina 1941–1950 ja toiseen vuosina 1951–1964 syntyneet. Heiltä odotettiin näkyvyyttä julkisuudessa sekä halua ja kykyä osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Miehiä ja naisia valittiin kutakuinkin yhtä paljon. Useimmilla oli yliopistollinen loppututkinto taideaineista, humanistisista tieteistä tai yhteiskuntatieteistä. Jotkut nuoremmista opiskelivat yhä. Useimmilla virkamiehistä puolestaan oli joko oikeus- tai yhteiskuntatieteellinen koulutus. Jatkossa ryhmistä käytetään nimityksiä 1) virkamiehet, 2) vanhemmat intellektuellit, 3) nuoremmat intellektuellit.

Haastateltavilta kysyttiin ensiksi, minkä maan, alueen tai kulttuurin he mainitsisivat lähimmäksi suomalaisuutta kullakin kymmenestä eri osaluueesta: 1) työmoraali, 2) uskonnollisuus, 3) taide, kirjallisuus, musiikki, 4) habitus, 5) sosiaaliset suhteet, 6) poliittinen kulttuuri, 7) ruokatottumukset, 8) flirttailu, 9) juomatottumukset ja 10) logiikka. (Esimerkki: minkä maan, alueen tai kulttuurin työmoraali muistuttaa eniten suomalaista työmoraalia?) Vastausvaihtoehtoja ei annettu etukäteen eikä vastausten lukumäärää myöskään rajattu. Haastateltava saattoi myös vastata, että suomalaisuus oli selvästi omaleimainen, muista poikkeava.

Toiseksi kysyttiin, mihin maahan, alueeseen tai kulttuuriin he katsovat itse parhaiten kuuluvansa kullakin osa-alueella. (Esimerkki: minkä maan, alueen tai kulttuurin työmoraali muistuttaa eniten omaa työmoraalia?) Jälleen sai vastata kuuluvansa ensisijaisesti suomalaisuuteen ja useammat vastausvaihtoehdot olivat sallittuja. Kummallakaan kierroksella haastateltavia ei erityisesti pyydetty antamaan perusteluja, koska haluttiin välttää väkijäisiä vastauksia. Heidän toivottiin esittävän mielipiteensä mahdollisimman spontaanisti vapaiden assosiaatioiden muodossa. (Ks. myös Wilterdink 1992, 32.) Siitä huolimatta, että tällöin saattoi odottaa saavansa vastaukseksi stereotyyppioita ja hetkellisiä mielijohteita, tätä ei pidetty negatiivisena seikkana, sillä näiden assosiaatioiden katsottiin kuvastavan sitä

mielikuvamaailmaa, missä haastateltavat elävät ja jonka mukaan he toimivat. Toisaalta kansallisen identiteetin kysymyksissä objektiivista todellisuutta ei katsottu olevankaan olemassa. »It is not what is but what people perceive as is that has behavioral consequences» (Connor 1992, 49–50). Tietoinen riskinotto kannatti, koska useimmat haastateltavista myös perustelivat vastauksiaan, monet hyvinkin vuolaasti. Vapaat assosiaatiot eivät olleet vailla loogisia perusteita, joita useimmat halusivat myös esittää. Hyvin harvoin haastateltava mietittyään spontaania vastaustaan halusi sen vielä muuttaa.

Omaleimainen suomalaisuus

Tulkinnan yleispätevyyden suhteen on tietenkin oltava varsin varovainen. Vastajien melkoinen yksimielisyys suomalaisuuden luonteesta ja kulttuurisista sukulaissuhteista antaa kuitenkin oikeuden luottaa tulosten tiettyyn yleiseenkin selitysarvoon (taulukko 1).

Suomalaisuus määrittänyt vastauksissa maantieteellisen asemansa kautta, mutta silti omaleimaisena. Suomi oli haastatelluille selvästi yksi Pohjoismaista, jolla on omat kiistattomat kansalliset kulttuuriset luonteenpiirteensä. Lisäksi Suomella on selviä venäläisiä piirteitä poliittisessa kulttuurissaan, taiteissaan, ihmisten habituksessa ja tavassa ajatella (logiikka). Saksalainen kulttuurialue liitettiin erityisesti työmoraaliin ja logiikkaan (lähinnä luterilaisuuden kautta) sekä taideperinteisiin. Monet mainitsivat myös viime vuosikymmeninä tapahtuneen amerikkalaistumisen.

Kansallinen erityisluonne juontuu siis myös siitä, että suomalaisuudessa on luterilais-pohjoismaisen pääsuunnan lisäksi selviä piirteitä ortodoksis-slaavilaisesta idästä sekä yhtäläisyyksiä muiden pohjoisten tai periferisten alueiden kanssa (Islanti, Irlanti, lähinnä juomatavoissa). Välittäjäasema idän ja lännen välissä tuntuu etenkin taiteissa (romantiikka – mystiikka), logiikassa (rationalismi – emotionaalisuus) ja poliittisessa kulttuurissa (demokraattisuus/avoimuus – autoritaarisuus/salamyhkäisyys).

Kansallinen erityisluonne, sijainti idän ja lännen välissä sekä periferisyys tulivat selvästi esille myös *Lettre Internationale* -lehdessä. Matti Klinge kirjoitti erityisistä olosuhteista ja ympäristöstä johtuvista omaleimaista kulttuurisista ja historiallisista piirteistä, Johannes Salmisen Suomi oli

Taulukko 1. Useimmiten mainitut vastaukset (kymmenen osa-aluetta yhteenlaskettuna)

	Suomalaisuuden rinnastaminen				Itseidentifikaatio			
	Yhteensä	Virkamiehet	Vanhemmat intellektuellit	Nuoremmat intellektuellit	Yhteensä	Virkamiehet	Vanhemmat intellektuellit	Nuoremmat intellektuellit
Suomi	135	46	37	52	100	43	34	23
Ruotsi	113	47	35	31	48	27	12	9
Norja	70	19	32	19	9	5	3	1
Islanti	21	3	16	2	5	–	3	2
Pohjoismaat	134	54	29	51	56	29	19	8
Tanska	5	1	3	1	16	2	11	3
Saksa	98	31	45	22	60	25	23	12
Baltia	27	4	16	7	8	1	7	–
Venäjä	120	30	53	37	29	6	18	5
Itä-Eurooppa	21	13	2	6	–	–	–	–
Ranska	7	2	4	1	102	30	33	39
Italia	3	–	3	–	55	10	23	22
Espanja	2	–	2	–	36	4	15	17
Iso-Britannia	21	7	9	5	59	18	14	27
Yhdysvallat	28	7	13	8	56	10	17	29
Angloamerikkalainen ¹	1	1	–	–	15	4	1	10
Irlanti	19	2	14	3	4	–	4	–
Japani	10	1	1	8	8	–	2	6
Euroopan ulkop. tai muu ²	–	–	–	–	21	1	8	12

¹ Viittaus laajempaan alueeseen (Iso-Britannia, Kanada, Yhdysvallat).

² Poislukien Yhdysvallat, Kanada ja Japani. Muu = tarkemmin kohdentumattomat vastaukset (esim. yleismaailmainen, pohjoinen pallonpuolisko, kaikki maailman metropolit).

idän ja lännen (Ruotsin ja Venäjän) välissä, Jörn Donnerin Suomi on maantieteensä vanki. Kirsti Simonsuurelle Suomi kuuluu Euroopan mielikuvitukseen, todellisen ja epätodellisen rajalle, kuten Danten Helvetti ja Staëlin Pohjola – näille alueille ei mennä, mutta niillä on merkityksensä eurooppalaisessa myyttisessä maailmassa. (Lettre Internationale 25/1990.)

Eri vastaajaryhmät erosivat toisistaan siten, että nuoremmat intellektuellit pitivät Suomea omaleimaisimpana ja virkamiehet puolestaan painottivat jonkin verran enemmän pohjoismaisia piirteitä. Vanhemmat intellektuellit viittasivat Baltian maihin ja Venäjään selvästi nuoria intellektuelleja ja virkamiehiä useammin. He mainit-

sivat myös muita useammin Yhdysvallat, Irlannin, Islannin, Norjan ja Puolan.

Haastateltujen kuva Suomesta on huomattavan johdonmukainen ja siitä vallitsee kohtalaisen laaja yksimielisyys. Lisäksi Suomella on paljon kansallisia piirteitä, joita ei ole löydettävissä mistään muualta. Nämä ovat seurausta toisaalta suomalaisuuden aidosti omintakeisesta luonteesta ja toisaalta rajamaa- tai välimaa- asemasta. Suurelle osalle haastatelluista suomalais-kansallinen identiteetti on olemassa. Ehdot 1 ja 2 on siis täytetty. Monet näistä kansallisista piirteistä olivat vastaajien mielestä sidoksissa esimerkiksi suomalaiseen mentaliteettiin, sosiaalisten suhteiden rakenteeseen, maantieteellisiin olosuhteisiin tai pitkään

historialliseen kehitykseen. Täten niillä oli jo oma pitkä historiansa ja vakaa asemansa suomalaisuudessa. Poliittista kulttuuria ja taideperintettä pidettiin omaleimaisimpina, kun taas luterilaisuuteen viittaavat työmoraali ja tapa suhtautua uskontoihin olivat harvimmin kansallisia.

Miltei kaikille oli täysin vaivatonta puhua Suomesta tai suomalaisuudesta kokonaisuutena ja verrata sitä muihin kokonaisuuksiin, jotka yleensä noudattivat valtiollisia rajoja (Pohjoismaat merkittävimpänä poikkeuksena). Suomalainen kansa käsitettiin näin liberaalisen kansa-käsitteen mukaan. Siinä 'kansan' tarkoittaa tietyn valtion alueella poliittista yhteisöä jossa kaikilla *kansalaisilla* on yhtäläiset oikeudet ja velvollisuudet. Toinen mahdollisuus olisi ollut romanttinen versio, joka painottaa ja vaatii kulttuurista, kielellistä, etnistä tai uskonnollista yhtenäisyyttä. (Koch 1992, 225, vrt. myös Pulkkinen 1987.) Kaksi haastateltavaa (toinen vanhempi, toinen nuorempi intellektuelli) kieltäytyi vastaamasta kysymyksiin siten kuin ne olivat asetetut, koska he eivät pystyneet mieltämään suomalaisuutta/muita kulttuureja näin. Ne, jotka eivät jollain yksittäisellä alueella kyenneet käsittelemään Suomea kokonaisuutena, jakoivat maan seuraavasti: Itä-Suomi ja Länsi-Suomi; Helsinki ja muu Suomi sekä kaupunki ja maaseutu. Erot suomenkielisten ja ruotsinkielisten tai luterilaisten ja ortodoksien välillä olivat hyvin harvinaisia. Saamelaiset mainittiin ainoastaan kerran, romaneja ei kertaakaan.

Liberaalinen ja romanttinen kansa-käsitys olivat siis yhteneväisiä siinä, että ne unohtivat tyystin kielelliset, kulttuuriset ja uskonnolliset vähemmistöt. Suomalaisuudesta puhuttaessa suomenkielinen luterilainen väestö edusti kaikkia Suomen kansalaisia. Vielä tarkemmin, useimmissa luonnehdinnoissa suomalaisuutta edusti nimenomaan kaupungistunut keskiluokka. Ero talonpoikaissuomalaisuuteen ja työläissuomalaisuuteen on selvä.

Yllämainittuja horisontaalisia jakoja yleisempi oli muutos ajassa, joka tietenkin heijastuu myös vastakkainasetteluissa Helsingin ja muun Suomen sekä kaupungin ja maaseudun välissä. Hyvin monet korostivat suomalaisten kansallisten piirteiden kuuluvan ensisijassa menneisyyteen, vanhempiin ikäluokkiin tai nyky-Suomen maaseudulle. Muutos koettiin erityisen voimakkaana työmoraalin, uskonnollisuuden, sosiaalis-

ten suhteiden, habituksen ja ruoka- ja juomakulttuurin alueilla. Näiden suhteen on lähestytty yleiseurooppalaista tai jopa yleismaailmallista elämäntapaa. Tässä mielessä modernisoituminen on myöhemässä vaiheessaan aiheuttanut kansallisen yhtenäisyyden ja homogeenisuuden lisääntymisen ohella kansallisen omaleimaisen kulttuurin katoamisen.² Osa näki tämän muutoksen positiivisena, osa taas selvästi kielteisenä joko siksi, että suomalaisuus ylipäänsä menettää omaleimaisia piirteitään tai siksi, että monet kadonneet tai katoavat piirteet koettiin myönteisinä.

Ruoka ja juomakulttuurista: »Mulle ruoka on vaan sellaista, ihanaa syödä kävellessä, turhaa tuhata aikaa. Tänäpäin kaikkialla kuitenkin katetaan pöytää ja mennään ravintolaan. Tämähän on aika lailla muutoksen kohteena. Jännää tää leikkaus mikä koko ajan on meneillään, että mun mielessä ollaan menettämässä koko suomalaisuutta. Ruokaperinteet on jossain kehitysmaissa oikein. Musta ruokailutottumukset kaikissa teollisuusmaissa on koko lailla samanlaisia. Ennen oli sellaista, että syötiin yhdessä ja yksinkertaisesti, nyt meillä opitaan tällaiseen katettuun systeemiin ja pika-ruokaankin. ...En mä tiedä, onko muualla tällaisia kahvihetkiä niinkuin meillä, että on aamukahvi, päiväkahvi, syntymäpäiväkahvi. Etenkin maalla tällainen päiväkahvi, tuore pulla. Ja viinanjuonti sitten, että aikaisemmin juotiin seurojentalon takana, salassa. Nyt saa sillain jo julkisesti, että nuoretkin kadulla. Tässä taas törmää kaksi juttua: toisaalta tää suurkaupunkien yleismaailmallinen ja maaseudun sellainen perinteinen. Kaupunki sillain murtaa ja muuttaa suomalaisuutta.» (Nuorempi intellektuelli, mies.)

Intellektuellien kansainvälisyys

Mitä tulee haastateltujen käsityksiin omasta identiteetistään, mainittuja kolmea ryhmää on käsiteltävä erikseen, sillä ne poikkeavat toisistaan

² Taloudellisen integraation vaatimaa kansainvälistymiskehitystä ajatellen, myös ylikansalliselle yhtenäisyydelle ja homogeenisuudelle, kuten eurooppalaisuudelle, voidaan nähdä samalla lailla funktionaalisia perusteita. Tähän tulokseen tuli Ernest Gellner tutkiessaan varhaisemman modernisoitumisen suhdetta kansallisuusaatteen. Kysymyksen jatkokäsittely ei kuitenkaan mahdu tämän artikkelin piiriin.

varsin selvästi. Yllätyksettömästi virkamiehet pitivät itseään pääasiassa suomalaisena tai löysivät itselle sopivia elinympäristöjä Suomea muistuttavista ja sitä lähellä olevista maista: muista Pohjoismaista ja Saksasta. Virkamiehet identifioivat siis itsensä hyvin lähelle sitä mitä he pitivät suomalaisuutena, mutta kolmella selvällä poikkeuksella.

Ensinnäkin Venäjää pidettiin vieraana kulttuurina. Suomalaisuudessa on siis venäläisiä piirteitä, mutta heissä itsessään ei. Toisaalta virkamiehet ovat kansainvälistyneet kulinaaristen nautintojen saralla: ranskalainen keittiö viineineen oli selvästi suomalaisia ruoka- ja juomatottumuksia suosituimpi. Kolmanneksi, suomalainen poliittinen kulttuuri ei ollut virkamiehillekään mieluisen. Erityisesti Ison-Britannian poliittinen kulttuuri (pitkät perinteet, keskustelevuus ja poliittinen vastuullisuus) oli monen virkamiehen unelma.

Vanhempien intellektuellien ryhmä tunsikin olonsa jo paljon vähemmän kotoisaksi Suomessa ja muissa Pohjoismaissa, mistä poikkeuksena varsin suuri mieltymys Tanskaan.³ Vanhemmat intellektuellit samastivat itsensä selvästi virkamiehiä useammin Venäjälle (erityisesti taiteet), Ranskaan (ruoka- ja juomatapojen lisäksi poliittisen kulttuurin ja taideilmaston osalta), Italiaan ja Espanjaan (erityisesti ruoka- ja juomakulttuuri), angloamerikkalaiseen kulttuuripiiriin sekä jossain määrin Keski-Euroopan pieniin maihin. Saksalainen työmoraali tuntui tosin monille yhä tutulta, vaikeikaan aina miellyttävältä.

»Jos olisin velaton mies, olisin hyvin mielelläni supisuomalainen sekoitus joutilaisuuden ihailua ja säntillistä työntekoa. Mutta olen velkainen mies. Länsisaksalainen työnteko on iskenyt minuun jo vuosia sitten. Hyvin mielelläni vapautuisin työn orjuudesta. Monet pitävät minua suurin piirtein työnarkomaanina kun eivät näe minua vapaa-aikana. Aristoteleen mukaan luova ajattelu vaatii joutilaan mielen.» (Vanhempi intellektuelli, mies.)

Nuoremmat intellektuellit erottautuvat vielä selvemmin suomalaisuudesta. He samastavat itsensä Yhdysvaltoihin ja Isoon-Britanniaan, Vä-

limeren maihin ja Euroopan ulkopuolisiin maihin ja alueisiin. Ranskassa, Italiassa ja Espanjassa viehättivät jälleen eniten ruoka- ja juomatavat, mutta Ranskassa miellyttivät myös poliittinen kulttuuri, sosiaaliset suhteet ja flirttailukäytännöt. Angloamerikkalainen tapa ajatella, työmoraali ja suhtautuminen uskontoon toistuivat usein.

Muita ryhmiä enemmän nuoremmat intellektuellit samastivat itsensä hyvin usein suurkaupunkien monia kulttuureja ja elämäntapoja kätkevään vilinään. Monien mielestä kaikki maailman metropolit ovat niin samanlaisia, että he tuntevat olonsa niissä kotoisaksi, mutta erityisen usein mainittiin New York, Pariisi, Lontoo ja Berliini. Vastausten tarkka lukeminen paljasti myös, että erityisesti nuoremmille intellektuelleille, mutta myös muillekin Pariisi antoi mielikuvat ranskalaisuudesta, Lontoo englantilaisuudesta ja New York amerikkalaisuudesta. Virkamiesten tavoin ja vanhemmista intellektuelleista poiketen nuoremmat intellektuellit eivät löytäneet itsestään juuri mitään Venäjälle tai Itä-Eurooppaan kuuluvia piirteitä.

Habituksesta: »Sopeudun hyvin ihan mihin tahansa eurooppalaiseen suurkaupunkiin. New Yorkista Moskovaan. Helsinki on pieni, keskikokoinen kaupunki...Mä nään sen sillain positiivisena juttuna, että on olemassa sellainen suurten kaupunkien kulttuuri.» (Nuorempi intellektuelli, mies.)

Intellektuellien ottama etäisyys suomalaisuuteen antaa ensi silmäyksellä aihetta uskoa, ettei heistä ole ideoimaan, toteuttamaan tai välittämään kansallisen säilytyksen tai kohotuksen politiikkaa, saati kannattamaan jyrkän nationalistisia aatteita. Ehto 3 jää täyttämättä. Heiltä puuttuu 'me-henki' mitä tulee suomalaisuuteen ja muihin suomalaisiin.

'Kansainvälistyminen' ilmenee intellektuelleilakin eniten ruoka- ja juomakulttuurin tasolla. Tähän on tietenkin vaikuttanut 'kansainvälisten' ravintoloiden lukumäärän lisääntyminen kotiympäristössä ja ahkera matkustelu. Ihmissuhteiden, työnteon, ajattelu- ja toimintatapojen tasolla poikkeama suomalais-pohjoismais-protestanttista kulttuurista oli huomattavasti vähäisempi.

Selänkäntö suomalaisuudelle on siis vain osittainen. Virkamiesten minäkuva on kauttaaltaan varsin johdonmukainen, mutta intellektuellien

³ Haastateltavilta kysyttiin ylimääräisenä kysymyksenä pitävätkö he Tanskaa Pohjoismaana. Yli kahden kolmasosan mielestä näin ei ollut.

identiteettiä kuvastaa postmodernia hajanaisuutta, ristiriitaisuutta ja kiinnikkeettömyyttä. Kuten Heiskanen mainitsee, eri kansallisuudet ja jopa alakulttuurit tai yksittäiset elämänalueet toisissa kulttureissa saattavat toimia kuvitteellisina yhteisinä, joista haetaan uusia kollektiivisia identiteettejä (Heiskanen 1992, 19-20). Täten minuuksa samastetaan esimerkiksi newyorkilaiseen työpaikkaan, pohjoismaiseen arvomaailmaan, suomalaiseen perheeseen ja ystäväpiiriin, metropolien kaupunkeihin, italialaiseen ravintolaan, ranskalaiseen kahvilaan ja Englannin alahuoneeseen. Satunnaisilla emotionaalisilla yhteyksillä sekä välineellisesti miellyttävillä tai tarkoituksenmukaisilla mielikuvilla ja muistoilla on merkittävä asema kulttuurisen itseidentifikaation muodostumisessa. Harvat johdonmukaiset itseidentifikaatiot olivat miltei poikkeuksetta palautettavissa siihen maahan tai kulttuuriin, jossa vastaaja oli asunut useita vuosia tai jossa hän kävi säännöllisesti esimerkiksi perhesuhteiden vuoksi.

Suomalaisuuskritiikki

Mielenkiintoisena seikkana on mainittava useiden haastateltujen hyvin voimakas kritiikki suomalaisuutta kohtaan. Suomalaisuudesta löytyi monin verroin enemmän kielteisiä kuin myönteisiä piirteitä. Intellektuelleilla se näkyy tietenkin myös selvänä suomalaisuuden ja oman itseidentifioinnin välisessä rajanvedossa, mutta myös perin suomalaisiksi itsensä tunnustaneet virkamiehet löysivät runsaasti epämiellyttäviä piirteitä suomalaisuudesta. Ehto 4 jää siis samaten täyttämättä. Suomalaisuutta ei ihailla, usein ei edes hyväksytä. Seuraava lainaus edustaa suomalaisuuskritiikkiä kärjekkäimmillään ja laajimmillaan, mutta heijastelee myös monien muiden vastauksia.

Työmoraalista: »No erikseen alkoholin käyttö työaikana, mä sanoisin että suomalaisessa yritysjohtossa on paljon tällaisia vanhoja alkoholisoituneita johtajia, jotka saa pitää paikansa, koska meillä on rakenne, joka suojelee. Työajat Suomessa on poikkeuksellisen lyhyet ja sosiaaliturva on uskomattoman korkea. Suomalaiset ovat siis laiskoja, tottuneet sosiaaliturvajärjestelmän apuun. Ylimääräistä työtä ei Suomessa suosita, eikä aktiivista innovoivaa... Tähän tulee tietenkin se hurja rakennemuutos kuuskytulvulta 90-luvulle. Tietenkin ennen oli toisenlaista, maaseudulla.»

Uskonnollisuudesta: »Ihmiset on masentuneita ja melankoliaan taipuvaisia... Minusta kirkko ei sillain kuulu ihmisten elämään, käyvätkin niin vähän kirkossa. Ei sillain elämänläheisesti kuin esim. katolilaiset maat, joissa uskonnollisuus liittyy jokapäiväiseen elämään. Mun suhtautumiseni valtionkirkkoon on kielteinen, luterilaisuuteen.»

Habituksista: »Arkoja, pelokkaita, ujoja, ei silmäkontakteja, ei hymyä, pukeutumista määrittää ilmasto, talvisaikaan hyvin raskas, ahdistava väriskaala.»

Sosiaalisista suhteista: »Ennen perheet oli paljon suurempia, nyt paljon pienempiä. Suuri muutos; suomalainen ydinperhe on hajonnut kaupungistumisen myötä. Tää kaupungistuminen tekee ihmiset alttiiksi länsimaisen, amerikkalaisen kulttuurin vaikutukselle, kun taas näiden vanhemmilla on vielä juuret maaseudulle. Suomalaiset on poikkeuksellisen kateellisia.»

Poliittisesta kulttuurista: »Lähinnä pelkkää puhetta. Poliittiset johtajat ja yritysjohto, päätösten teko on erittäin vaikeata. Ei oteta vastuuta. Kansalaiset antaa valtuuksia epä-älyllisille johtajille. Auktoriteetin pelko ja annetaan johtajien pysyä pätemättöminä paikallaan.»

Flirttailusta: »Mää pyrin välttämään sellaisia maita joissa on niin kuin Suomessa. Mitään katukontaktiahan ei ole. Että täällä kontaktit niinkuin mahdollisimman pimeässä huoneessa; ei junassa, ei silmäniskua. Säännösteltyä, luterilainen seksuaalikasvatus: kaunis on syntiä, mielihyvä on syntiä. Tietenkin tähän liittyy myös ilmasto.»

Logiikasta: »Kyl mä luulen että tunteet vaikuttaa hyvin pitkälle. Älyllistä perustelua ei mitenkään suositakaan. Selittelyä, niin kuin politiikassa, ei kyseenalaisteta mitään, asiat tapahtuu vääjäämättä.» (Nuorempi intellektuelli, mies.)

Poliittinen kulttuuri innoitti eniten luonnehdintoihin. Jyrkimmillään sitä luonnehdittiin stalinistiseksi, joskus tsaristiseksi tai varovaisemmin itä-eurooppalaiseksi. Poliittista kulttuuria kuvailtiin myös muodoltaan pohjoismais-länsieurooppalaiseksi itäisellä sisällöllä maustettuna, mutta varovaisimmillaankin se mainittiin vain osittain demokraattiseksi. Erityisiä kritiikin kohteita olivat parlamentarismien ja ministerien henkilökohtaisen vastuunoton puuttuminen, salailevuus päätöksen-

teossa, keskustelukyvyyttömyys tai keskustelun merkityksettömyys, liian voimakas esivallan kunnioitus, järjestövalta ja poliitikkojen kyvyttömyys hoitaa tehtäviään. Hutchinson mainitsee, että byrokraattinen valtio on usein kulttuurinationalistien päävihollinen (Hutchinson mt., 107), millä perusteella tätä suomalaisuuteen kohdistunutta kritiikkiä voi muista poiketen pitää pikemmin edellytyksenä kuin esteenä kansallismielisyydelle.

»Se on niin hämmästyttävää, että meillä on tietyt tällaiset salailupyrkimykset, jotka on ihan samat koko anglosaksisessa maailmassa, mutta meiltä puuttuu heidän pitemmälle menevä vanha kulttuurinsa ja demokraattinen perinne. Mun on hirveen vaikea uskoa, että meillä on suoraan tsaarin aikainen perinne, niin kuin jotkut väittää.» (Vanhempi intellektuelli, nainen.)

Suomalaisuuskritiikin vuoksi suomalaisen kulttuurin ideaalikuva on kovin toisenlainen esimerkiksi 20-luvun talonpoikaisihailuun verrattuna. Tätä voidaan pitää merkinä intellektuelliemme epäkansallisesta luonteesta ja kenties edellytyksenä tai jopa sysäyksenä omalle kansainvälisyydellekin. Ylemmydentunne, jolla intellektuellit oman maansa kansalaisia ja heidän elämäntapaansa usein katsovat, ei näytä sublimoituvan, esimerkiksi virheitä ja heikkouksia karsivan kasvatuksen, opettamisen ja jalostamisen kautta, vaan johtaa suomalaisuuden hylkäämiseen (ks. Hutchinson mt., 104–105). Mutta tähänkin kannattaa tehdä kaksi lisähuomautusta.

Kuten jo edellä mainittiin, vain osa vastanneista oli sitä mieltä, että muutos ja niinsanottu kansainvälistyminen ovat vieneet suomalaisuutta parempaan suuntaan. Huomattavan monien mielestä suomalaisuudesta on juuri tässä prosessissa kadonnut paljon sellaista omaleimaisuutta, joka on ollut arvokasta. Tällöin kritiikki kohdistuikin uusiin ja vieraisiin piirteisiin suomalaisessa kulttuurissa. Mainittiin mm., että muutoksen myötä suomalainen sisu on kadonnut tai katoamassa työnteon perinteestä; että rehellisyys ja mutkatomuus on tehnyt tilaa 'eurooppalaiselle' sievistelylle ja epärehellisyydelle, ja että perinteinen perheydellä kiinteine ihmissuhteineen on hajonnut. Monien mielestä sekularisoituminen on ollut valitettava piirre vaientaessaan harrasta ja omaleimaista uskonnollista perinnettä. Talonpoikaisten arvojen sijasta tämä nostalgisuus muisti

kaiholla yleisemmin maalaisia arvoja ja elämäntapoja. Se mitä kritisoidaan on 'uusi', kasvoton ja tuntematon suomalaisuus.

Suomalaisuuden kritiikki saattaa olla myös yritys saavuttaa psykologisesti hyväksyntä sille, että 'aito perinteinen suomalaisuus' on jäämässä ajan (siis kansainvälistymisen, informaatiotulvan, kulutussyhteiskunnan ja eurooppalaisen integraation) jalkoihin. Kolmas selitys on optinen harha. Suomalaisuus peilautuu muihin maihin ja kulttuureihin, joiden kuva joukkotiedotuksen ja turismin välittämänä on huomattavasti miellyttävämpi kuin suomalaiset olosuhteet, joiden kanssa joutuu olemaan päivittäin tekemisissä.

Neljäntenä ja kiinnostavimpana mahdollisuutena suomalainen itsekritiikki voidaan nähdä hallintamekanismina, defenssinä. Kuten Östergård mainitsee tanskalaisista:

»...it is considered even worse to be a nationalist in Denmark than in most other industrialized countries. Nevertheless, the intrinsic nationalism surfaces immediately when foreigners start criticizing anything Danish. We love to criticize everything ourselves but go on to the defensive as soon as a foreigner finds a fault with anything Danish... We know we are the best, therefore we don't have to brag about it. So don't be deceived by apparent Danish or Scandinavian humility. It often hides a feeling of superiority.» (Östergård 1992, 24; ks. myös van Ginkel 1992, 54; Ruth Benedictin miltei samat sanat hollantilaisista.)

Hans Magnus Enzensberger puolestaan ei tarkoita ainoastaan suomalaisia, mutta käyttää Suomea esimerkkinä vertauksessaan:

»Lause 'suomalaiset ovat häijyjä juoppoja' tarkoittaa aivan eri asioita sen mukaan, lausuko sen suomalainen vai ruotsalainen. Tämän huomaa erilaisista reaktioista, joita tuo lause aiheuttaa yhdessä tai toisessa tilanteessa. Suomalaisten kesken niin saa sanoa vain suomalainen, ei ruotsalainen, ellei haluta aiheuttaa skandaalia. Tällaisten eroavuuksien taakse kätkeytyy aina pitkä kontakti- ja konfliktihistoria. Vuorovaikutus itsestä ja toisista olevien mielikuvien välillä on hyvin monimutkaista. Siihen kuuluvat uteliaisuus ja tungettelu, torjunta ja heikkous, kauna ja minäkuvan heijastus, yhtä lailla kuin itsekritiikin strategiatkin, ironia ja aseistariisunta.» (Enzensberger 1992, 18–19.)

Haastattelutilanteessahan kyse oli suomalaisen keskinäisestä keskustelusta, mutta myös *Lectre Internationale* -lehden edellä mainittua numeroa lukemalla Suomesta saa myös varsin negatiivisen ja »epä-eurooppalaisen» kuvan. Erityisesti Jörn Donnerin artikkelissa, joka siis ei ollut suunnattu suomalaisille vaan eurooppalaiselle yleisölle, mielikuva Suomesta ja varsinkin sen poliittisesta kulttuurista välittyy hyvin kielteisellä. Myös aidon suomalaisuuskritiikin, ylemmydentuntoisen halveksunnan ja heikon itsetunnon mahdollisuudet on sittenkin otettava huomioon.

OSA III. JOHTOPÄÄTÖKSET: SUOMALAISTEN INTELLEKTUELLIEN NATIONALISUUDEN JA INTELLEKTUAALISUUDEN EDELLYTYKSET

Osa haastatelluista suomalaisista intellektuelleista vaikuttaa todennäköisesti paljon vielä ensi vuosituhannen alun mielipiteenmuodostukseen. Lisäksi heidän voidaan olettaa edustavan jossain määrin myös laajemmin oman sukupolvensa asenteita. Siksi ei ole yhdentekevää, että haastateltujen suhde suomalaisuuteen oli monella tapaa ambivalentti. Vaikka kyseessä oli eräänlainen kuvitteluleikki, vastaukset kielivät monin paikoin myös todellisesta kansainvälistymisestä, jonka kääntöpuolena on irrallisuuden ja vierauden tunne suomalaisuuteen nähden. Tältä osin on syytä uskoa, että kynnyks kansallismielisyyteen on korkea.

Kansainvälisyys on kuitenkin useimmilla toistaiseksi selkiintymätöntä ja osittaista, kiinnittyen enemmän hajanaisiin mielikuviin ja mukaviin turistikokemuksiin kuin syvälliseen kulttuurintuntemukseen. Mikäli kansainväliset kontaktit ajan mittaan vakiintuvat ja ulkomailla vietetään yhä enemmän aikaa asuen ja työskennellen, suomalaiset intellektuellit todennäköisesti todella kansainvälistyvät ja alkavat yhä vähemmän muistuttaa 'tavallisia suomalaisia' ja yhä vähemmän välittää Suomea ja suomalaisuutta koskevista poliittisista ja kulttuurisista kysymyksistä.

Mutta nykytilanteen 'kelluvista identiteeteistä' voidaan liukua myös toiseen suuntaan.

»Yhteisöissä, joita leimaa korkea hyvinvointi, kattava materiaallinen varmuus, vahva fyy-

sinen turvallisuus, korkea keskimääräinen koulutustaso ja huomattava yksilöiden sosiaalinen liikkuvuus, ei alttiut nationalisille tai muille kollektiivisille ideologioille ole todennäköisesti kovinkaan suuri. Ryhmäidentifikaatiot saavat ylipäänsä vähemmän kiinteän ja ehdottoman, enemmän vaihtelevan ja suhteellisen luonteen.» (Wilterdink 1991, 147; käänös P.S.)

Wilterdink asettaa yhdeksi tärkeimmistä ehdoista aggressiivisen nationalismin poissaololle nimenomaan materiaalisen hyvinvoinnin ja fyysisen turvallisuuden (Wilterdink 1991, 148). Hän ei kuitenkaan esitä, miten käy, jos hyvinvointi laskee ja turvallisuus heikkenee. Haastattelut tehtiin vuonna 1990. Tämän jälkeen taloudellinen laskusuhdanne on jo vaikuttanut – jos ei välttämättä henkilökohtaisesti kaikkiin haastattelemiimme intellektuelleihin – ainakin jokaiselle alalle, joita he edustivat: tieteeseen, taiteeseen, joukkotiedotukseen, talouselämään niiden toimintaresursseja pienentäen ja epävarmuutta lisäten. Akateemisesti koulutetun väestön elinolojen heikentyminen ja liian suuret odotukset käytännön mahdollisuuksista ovat kiistatta yhteydessä yhteiskunnalliseen radikalismiin oppineiston parissa. Kansainvälisissä suhteissa kenties tapahtuvat uhkakuvamuutokset ovat toinen suuri kysymysmerkki.

Työskentely- ja jopa elinolosuhteiden heikentyminen, perinteisten yhteyksien kadottaminen, lisääntynyt epävarmuus ja ulkoisten uhkien konkretisoituminen ovat kaikki tekijöitä, jotka liitetään yleisesti nationalististen virtausten kukoistukseen. Mikäli tällainen kehitys toteutuu, on epäilemättä mahdollista, että osa nyt asemaansa vakiinnuttavasta ja vasta muotoutuvasta nuoresta älymystöstä 'löytää' Suomen ja sen kansan uudelleen ja ottaa kansallisen ideologian ja kansalliset edut ajettavakseen. Erityisesti silloin kun uskotaan, että suomalaisuus oli aikaisemmin omaleimainen ja koherentti kokonaisuus, joka on kadottanut nämä myönteiset piirteensä kehityksen myötä ja saanut tilalle kielteiset ja vieraat piirteet, ja silloin kun oma identiteetti on yhä häilyvä ja mielikuvien varassa – on kansallinen herääminen todennäköisintä.

On myös muistettava, että intellektuellit määrittellään jokaisessa historiallisessa hetkessä uudelleen. Tästä syystä mainitun haastattelututkimuksen ajankohta saattoi vaikuttaa siten, että in-

tellektuelleina pidettiin jossain määrin 'kansainvälisempiä' ihmisiä kuin tätä ennen tai sen jälkeen. He saattoivat olla tällöin myös 'kansainvälisimmillään'. Kansallispuhujaisia kysymyksenasetteluja korostavassa kriisitilanteessa intellektuelleina kenties pidetään vain niitä, jotka käsittelevät asioita kansallisin tai kansallisvaltiollisin termein ja korostavat omaa isänmaallisuuttaan.

Mutta jos oletetaan, että myös suomalaisilla intellektuelleilla on olemassa psykologis-sosiaaliset edellytykset kansallismielisyyteen, eikö käsitteily kansallisista erityisluonteista ole jo kuitenkin käynyt kestävämmäksi vähänkin kouluja käyneen väestön keskuudessa? Kuka enää saataisi vakavissaan uskoa seuraviini italialaisen manifestin sanoihin vuodelta 1938?

»The root of differences among peoples and nations is to be found in differences of race. If Italians differ from Frenchmen, Germans, Turks, Greeks, etc., this is not just because they possess a different language and different history, but because their racial development is different. ... A pure 'Italian race' is already in existence. This pronouncement [rests] on the very pure blood tie that unites present-day Italians... This ancient purity of blood is the Italian nation's greatest title of nobility.» (Delzell 1970, 193–194, lainattu Connor 1992, 51.)

Ylläoleva vakaumus käy kuitenkin paljon vähemmän mielettömäksi kun katsoo, miten esimerkiksi eurooppalaisuutta perustellaan. Vuonna 1987 Nico Wilterdink tutki firenzeläisen Euroopan yliopistoinstituutin jatko-opiskelijoiden kokemuksia kansallisista eroista ja (mahdollisesta) eurooppalaisuudestaan. Vastanneista 85 % määritteli itsensä »eurooppalaiseksi» ja 65 % allekirjoitti lausuman »Meillä eurooppalaisilla on yhteisöllinen identiteetti joka erottaa meidät muiden maailman osien ihmisistä.»⁴ Eurooppalainen identiteetti määrittyi lähinnä kulttuurin ja historian käsitteiden kautta. Esitettiin, että Euroopalla on enemmän 'kulttuuria' (korkeammalle kehittyneet, monimuotoisempi, hienostunut) ja enemmän historiaa (hyvin pitkät tunnettu historia, joka

näky vanhoissa rakennuksissa, vanhoissa kaupungeissa, taideteoksissa, kirjoissa ja tavoissa) kuin muualla maailmassa. (Wilterdink 1991, 129.) Näiden määritteiden paikkansapitävyys ja vertailunkestävyys lienee kutakuinkin yhtä kiistanalainen kuin kansallisten verisiteidenkin. Eurooppakin on »imagined community», joka vaatii omat keksityt perinteensä.

»Kuten aiemmin eliittiryhmät olemassaolevissa tai muodostumassa olevissa Euroopan valtioissa antoivat muodon kansalliselle identiteetille ja yrittivät iskostaa tämän väestön laajojen kerrosten mieliin, niin euroideologit (sanan laajimmassa merkityksessä) yrittävät nyt puolestaan antaa sisällön eurooppalaiselle identiteetille ja välittää sitä.» (Wilterdink 1991, 131, suom. P.S.)

Nyt on aika palauttaa mieliin Sjaak Koenisin määritelmä intellektuaalisesti roolista ja sen haltuunotosta. Koenis vaati kykyä käyttää erilaisia ajattelun ja ilmaisun välineitä vanhentuneiden ja epätosien käsitysten kyseenalaistamiseen sekä uusien luomiseen. Epäilemättä haastatelluilla suomalaisilla on hallussaan tiettyjä välineitä yhteiskunnallisten ja filosofisten kysymysten pohdintaan ja uudelleenarvioimiseen koulutuksensa, kokemuksensa tai ammattinsa kautta. Mutta mitä tulee kansalliseen identiteettiin heistä useimmat eivät näitä välineitä käyttäneet. Kuva Suomesta ja suomalaisuudesta oli vaivattoman stereotyyppinen. Suomalaisuus ymmärrettiin kokonaisuutena, suomalainen kansa suhteellisen yhtenäisenä subjektina. Historialliset ja vertailevat perustelut olivat usein toistoja yleisestä julkisesta keskustelusta tai totuusarvoltaan vähäisiä tai kyseenalaisia väittämiä, jotka vahvistivat vapaata assosiaatiota. Protestanttinen etiikka kurinalaisuuksineen, periferinen maantieteellinen asema sivistymättömyyksineen ja tsaristinen perintö byrokraattisine autoritaarisuuksineen on stereotyyppisen suomalaisuuden yleisesti sisäistetty kolmijalka.

Mielikuvat muista kansoista ja kulttuureista olivat enimmäkseen yhtä lailla pinnallisia. Intellektuellitkin olivat taipuvaisia normatiiviseen, arvostelevaan tai tunnepitoiseen analysointiin eivätkä kyenneet vapautumaan tavanomaisista, ylimalkaisista ja yksinkertaistavista käsityksistä (ks. myös Wilterdink 1992, 43). Kuten Wilterdink mainitsee, kansallisilla mielikuvilla on omat psykologiset etunsa, joita intellektuellitkin näyttävät

⁴ Kysyttäessä, kuinka he itseään nimittäisivät, jos olisi pakko valita eurooppalaisuuden ja oman kansallisuuden välillä, 38 % valitsi eurooppalaisuuden ja 41 % oman kansallisuuden

tarvitsevan. Ne auttavat järjestämään sosiaalisia kokemuksia; selittämään niitä ja tekemään ne ymmärrettäväksi ja antamaan syvempää merkitystä omille tunteilleen. (Wilterdink 1992, 46–47.) Muutamat haastateltavista tosin kiistatta kokivat 'leikin leikkinä' ja vastasivat kärkevämmiin ja yleistävämmin käyttäen näin vain osaa tiedollisista ja ajattelullisista resursseistaan. Tätä mahdollista rohkeuden puutetta tai haluttomuutta kyseenalaistaa haastattelun kysymyksenasettelua ei valitettavasti voi jälkikäteen mitata.

Tänä päivänä on kenties syytä seurata Koenisia ja vaatia intellektuellilta kykyä irtautua räikeimmin stereotyyppisestä käsitteistöstään ja etenkin sellaisesta, jossa pitäytyminen voi johtaa vakaviin ihmisoikeuksien loukkauksiin sekä yksilö- että joukkotasolla. Tässä mielessä intellektuaalisimpina voi pitää niitä kahta vastaajaa, jotka eivät osanneet ajatella kansallisilla ulottuvuuksilla ja niitä, jotka näkivät eroavuudet eri kansojen ja kulttuurien sisällä merkittävämpinä kuin kansojen ja kulttuurien väliset erot. Jotkut myös onnistuivat tuomaan käsitykseen suomalaisesta identiteetistä jotain uutta ja siten murtautumaan irti sovinnaisista ja miltei kanonisoiduista mielikuvista. Tietenkin itseidentifikaatiossa todettu kansallisten alakulttuurien ja eri kansallisista kulttuureista poimittujen elämän osa-alueiden käyttö viitteellisinä kuvitteellisina yhteisinä kielii siitä mahdollisuudesta, että kykenemättömyys ajatella kansallisin kategorioin saattaa ulottua laajemmallekin kuin muutama henkilöön.

LÄHTEET

- Alapuro, Risto ym. (toim.) (1987): *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Alapuro, Risto (1988): *State and Revolution in Finland*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Andersson, Benedict (1983): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso Books, Lontoo.
- Armstrong, John (1982): *Nations before Nationalism*. University of North Carolina Press, Chapel Hill.
- Collins, Randall (1992): On the Sociology of Intellectual Stagnation: The Late Twentieth Century in Perspective. *Theory, Culture & Society* 1/1992.
- Connor, Walker (1992): The Nation and Its Myth. *International Journal of Comparative Sociology* 1–2/1992.
- Debray, Régis (1981): *Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals on Modern France*. New Left Books, London.
- Donner, Jörn (1990): Vu de la Finlande. *Lettre Internationale* 25/1990.
- Enzensberger, Hans Magnus (1992): *Die Grosse Wanderung. 33 Markierungen*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Eyerman, Ron (1992): Intellectuals: A Framework for Analysis, with Special Reference to the United States and Sweden. *Acta Sociologica*. Scandinavian Sociological Association 1992.
- Gellner, Ernest (1983): *Nations and Nationalism*. Basil Blackwell, Oxford.
- Gerth, H. H. & Mills, C. Wright (toim.) (1946): *From Max Weber: Essays in Sociology*. Oxford University Press, New York.
- van Ginkel, Rob (1992): Ruth Benedict on Dutch National Character. *The Netherlands' Journal of Social Sciences* 1/1992.
- Gouldner, Alvin (1979): *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. Seabury, New York.
- Gramsci, Antonio (1971): *Selections from the Prison Notebooks*. G. Hoare and G. Nowell-Smith (toim.) Lawrence and Wishart, London.
- Hall, John A. & Jarvie, I.C. (toim.) (1992): *Transition to Modernity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Heiskanen, Ilkka: Formation and Transmission of Identities in Intellectual and Everyday Life. Esitelmä 'Images of Europe' symposiumissa Kreetalla 13.–17.4.1992.
- Heiskanen, Ilkka, Mitchell, Ritva, Saukkonen, Pasi: *Finland-in-Europe of Finnish Intellectuals*. Ilmestyy World Futures 1993.
- Suomalainen älymystö arvostaa eniten humanisteja, filosofi ja kirjailijoita. *Helsingin Sanomat* 9.4.1989.
- Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence (toim.) (1983): *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hroch, Miroslav (1985): *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hutchinson, John (1992): Moral Innovators and the Politics of Regeneration: the Distinctive Role of Cultural Nationalists in Nation Building. *International Journal of Comparative Sociology* 1–2/1992.
- Jacoby, Russell (1987): *The Last Intellectuals; American Culture in the Age of Academe*. Basic Books, New York.
- Klinge, Matti (1990): La victoire des classes moyennes. *Lettre Internationale* 25/1990.
- Koch, Koen (1991): Herlevend nationalisme. Teoksessa Zwaan ym.
- Koenis, Sjaak (1992): De intellectuele rol. Intellectuelen en het transport van ideën. Teoksessa NAUTA ym.
- Lipset, Seymour Martin (1960): *Political Man*. Doubleday, New York.
- Mann, Michael (1992): The Emergence of Modern European Nationalism. Teoksessa Hall & Jarvie (toim.).
- Nauta, Lolle ym. (1992) *De rol van de intellectueel. Een discussie over distantie en betrokkenheid*. Van Genep, Amsterdam.

- Paasilinna, Erno: Valkoisen vallan aaveet. *Suomen Kuvalehti* 47/1992.
- Pulkkinen, Tuija (1987): Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Kaksi perinnettä poliittisen julkisuuden muotoutumisessa. Teoksessa Alapuro ym. (toim.)
- Robbins, Bruce (toim.) (1990): *Intellectuals, Aesthetics Politics Academics*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Simonsuuri, Kirsti: Gens Europea. *Lettre Internationale* No 25 1990.
- Smith, Anthony: Introduction: Ethnicity and Nationalism. *International Journal of Comparative Sociology* 1-2/1992.
- Smith, Anthony: Nationalism and the Historians. *International Journal of Comparative Sociology* 1-2/1992.
- Wilterdink, Nico: Europa als ideaal. Een beschouwing over Europese en nationale identiteit. Teoksessa Zwaan ym.
- Wilterdink, Nico: Images of National Character. *The Netherlands' Journal of Social Sciences* 1/1992.
- Wilterdink, Nico & Zwaan, Ton: Nationalisme, natievorming en modernisering. Een slotbeschouwing. Teoksessa Zwaan ym.
- Zwaan, Ton ym. (toim.): *Het Europees Labyrint. Nationalisme en natievorming in Europa*. Uitgeverij Boom/SISWO, Amsterdam 1991.
- Östergård, Uffe (1992): Peasants and Danes: The Danish National Identity and Political Culture. *Comparative Studies in Society and History* 1/1992.